

همایش علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلامی

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار

((با حمایت معنوی مرکز علمی کاربردی سازمان همیاری شهرداری های استان اصفهان))

سر دبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی
شماره مجوز: ۹۸/۲۳۵۱-۷۸۸۶۴
سال برگزاری همایش: ۱۳۹۸
شماره مقاله: ۱۱۹۵/۱۴
رده بندی کنگره: الف ۱۰۱/۲

بررسی کیفری جرم تهدید علیه بهداشت عمومی در نظام جزایی

میثم رضوانیان

پژوهشگر برتر سال ۱۳۹۸ بنیاد علمی قانون یار

چکیده

محیط زیست موضوعی است که هر چند از دیرباز مورد توجه بشر و اجتماعات گوناگون انسانی بوده است؛ اما به اهمیت و جایگاه والای آن همانند امروز عنایت نشده است و اکنون نیز آن چنان که باید مورد حمایت و حفاظت قرار نگرفته است. حفظ محیط زیست و توجه به مسائل زیست محیطی به خصوص در دوران جنگ یکی از موضوع های مهم جهانی و دغدغه برانگیز بشر معاصر و مدافعان حقوق بشر است؛ زیرا بهره برداری از طبیعت، حفظ کرامت انسانی و تحقق امنیت و عدالت، توسعه و رشد نسل های آینده رابطه بسیار نزدیک با حفظ محیط زیست و مسائل زیست محیطی دارد، و هر گونه آسیب و تخریب طبیعت بر زندگی سالم انسانی اثر گذار است.

واژگان کلیدی: جرم، تهدید، بهداشت عمومی، محیط زیست

بخش اول: کلیات

در ابتدای این مقاله مفاهیم مرتبط با بهداشت عمومی و تاریخچه ی آن مورد بررسی قرار می گیرد.

بند اول: مفهوم شناسی و تاریخچه جرم تهدید علیه بهداشت عمومی

در این بند مفاهیمی همچون بهداشت عمومی، آلودگی محیط زیست و جرایم بهداشتی مورد بحث قرار می گیرد. بهداشت عمومی با میزان سلامت و بیماری در جمعیت ارتباط دارد. برای مثال بهداشت عمومی مکمل امور مربوط به داروسازی، پزشکی و پرستاری برای سلامت فرد بیمار است. هم چنین سلامت همگانی با آموزش سلامتی در جامعه ارتباط دارد. شناختن نیازهای اولیه برای سلامت جامعه و ترویج سیاست هایی که باعث توسعه و ترفیع تندرستی در جامعه می شود، از جمله این آموزش ها است. انتخاب ارگان های آگاهی دهنده بر اساس نیازهای مشترک مردم، بخشی از حرکت در جهت بهداشت عمومی است. به طور مثال، مدیریت دارویی شامل: کاهش آسیب ها و صدمات، سرویس دهی مناسب و کارآمد و قیمت گذاری صحیح، نیازمند توسعه و ترفیع است. بسیاری از ادارت منطقه ای بهداشت و سلامت همگانی، وظیفه بازدید و مرور برنامه های آموزشی و بهداشتی سلامت را به عهده گرفته اند. بعضی از این ادارات، مسئول رسیدگی به برنامه بهداشت عمومی محلی هستند. از آن جا که حمایت از سلامت همگانی می تواند شرایط بهتری را برای مراقبت های اولیه گروه ها و مسئولین فراهم سازد، لذا ادارات منطقه ای بهداشت، نیاز برای توسعه، گسترش و کسب مهارت های سلامت و بهداشت عمومی در تمام سطوح را مطرح می نمایند.^۱ لازم به توضیح است که تهدید علیه بهداشت عمومی که در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی بیان شده یکی از عنوان های جرایم زیست محیطی است که مفهوم عالم و گسترده ای نیز دارد زیرا قانونگذار زیر این عنوان یگانه، موارد متعددی از جرایم زیست محیطی را به عنوان نمونه مطرح کرده است با استفاده از عبارت این ماده می توان گفت که جرم زیست

^۱-رکنی،نوردهر،اصول بهداشت مواد غذایی،چاپ اول،انتشارات دانشگاه تهران،۱۳۷۶،ص ۶۶

محیطی تهدید علیه بهداشت عمومی، همان جرم عالم آلودگی محیط زیست است و مقنن خواسته است که بر مبنای این ماده، از محیط زیست حمایت کند. البته قانونگذار در تبصره یک ماده با استفاده از واو عطف میان تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست آنها را جمع کرده است تا نشان دهد که هدف او از حمایت از بهداشت عمومی، در حقیقت حمایت از محیط زیست است. در ابتدا این تبصره آمده است: «تشخیص این که اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می شود...» و اما در خصوص محیط زیست در قوانین و مقررات کشور ما اعم از قانون اساسی، قوانین عادی و دیگر مقررات، تعریفی از محیط زیست ارایه نشده است، بنابراین در این زمینه نمی توانیم به دیدگاه قانونی استناد کنیم و ناگزیر از مراجعه به متون دیگر خواهیم بود. مفاهیم و عبارت گوناگونی در تعریف محیط زیست بیان شده است که، صرف نظر از وجود اختلاف در کلمات، تشابه فراوانی از حیث مفهوم میان آنها وجود دارد. از جمله این تعاریف اینکه محیط زیست عبارت است از محیطی که فرآیند حیات را فرا گرفته، محیط زیست از طبیعت، جوامع انسانی، و نیز فضاهایی که با فکر و به دست انسان ساخته شده اند، تشکیل یافته است و کل فضای زیستی کره زمین را فرا می گیرد. همچنین، در تعریف محیط زیست گفته شده است که، محیط زیست یک هدیه الهی است که از مجموعه منابع، موجودات و علل و شرایط هماهنگی که گرداگرد هر موجود زنده وجود دارد و استمرار زندگی و حیات منوط و وابسته به آن است تشکیل می شود.^۱

بند دوم: مفهوم آلودگی محیط زیست

محیط زیست در دو مفهوم بکاربرده می شود یکی مفهومی که از علوم طبیعت ناشی می شود و تحت عنوان محیط زیست طبیعی معرفی شده و دیگری در تعامل با سازوکارهای انسانی است که با عنوان محیط زیست انسانی از آن نام برده می شود و هر دو عنوان فوق طیف گسترده ای از موضوعات مختلف راتحت پوشش خود دارد. محیط زیست به معنای عام شامل کل منابع طبیعی تجدید شونده شامل جنگلها، مراتع، منابع آبی و... بوده و طیف وسیع و گسترده ای

^۱- تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق کیفری محیط زیست، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶ ص ۷۶

از تعاریف تخصصی مربوطه رادر بر می گیرد که همین امر در تفسیر ماهوی مربوطه به معنای قانونی محیط زیست اشکال هایی رابوجود آورده چرا که همین متن حقوقی محیط زیست را بصورت جامع و مانع تعریف نکرده است وقوانین موجود تعریفی از آن ارائه نداده اند بلکه در آنها از محیط زیست در رابطه با سه عنصر طبیعت، منابع طبیعی، شهر و مناظر سخن گفته است که در این راستا می توان به برخی از قوانین ومقررات موضوعه مانند قانون حفاظت وبهسازی محیط زیست، قانون حفاظت وبهره برداری از جنگلها ومراعات کشور، قانون شکار وصيد، قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، قانون شهرداری و.... اشاره نمود.

بخش دوم: نقش محیط زیست در زندگی انسان

محیط زیست طبیعی تأثیر شگرفی بر روح و روان آدمی دارد. محیط پاک و آراسته زندگی را معطر می سازد. شنیدن آواز روح بخش پرندگان، ترنم لطیف جویباران، آهنگ دلربای چشمه ساران، صفای سبز سبزه زاران، نسیم لطیف کوهستان، رقص دلنشین درختان و زیبایی شهر و دیار، همه و همه تأثیر اعجاب انگیزی بر زندگی و حیات انسان دارند. هر کسی از تماشای چنین منظره های زیبایی احساس آرامش و نشاط کرده و امنیت و آسایش را در حیات خویش لمس می کند. بر عکس، آسیب رساندن به محیط زیست و نابودی طبیعت باعث زیانهای جبران ناپذیری به بشر می شود. افسردگی و افزایش بیماریهای روحی و روانی انسان امروز بی ارتباط به آسیب رساندن به محیط زیست نیست. هیچ کس نمی تواند منکر تأثیر سوء تخریب محیط زیست بر شیوه رفتار آدمیان شود، و یا اثر زیانبار او را به اخلاق فردی و جمعی جامعه بشری نادیده بگیرد. قرآن کریم درباره اثر طبیعت می فرماید: «سرزمین پاکیزه، گیاهش به فرمان پروردگار می روید، اما سرزمینهای بد طینت [و شوره زار]، جز گیاه ناچیز و بی ارزش، از آن نمی روید.» از این آیه مبارکه استفاده می شود، همان طور که طبیعت و سرزمین پاک در رشد و پرورش بهینه گیاهان مؤثر است، در رشد و تکامل انسان نیز مؤثر

۱ - والبلد الطیب یخرج نباته باذن ربّه والذی خبث لا یخرج الا نکدأ...»، سوره اعراف (۷) آیه ۵۸.

است، و همان گونه که از زمینهای شوره زار جز گیاهان بی ارزش نمی‌روید، محیط آلوده نیز اثرات زیانباری بر تربیت انسان دارد.

امام علی - علیه السلام - درباره اثر طبیعت بر انسان فرموده است: «از سرما در آغاز آن (فصل خزان) پرهیز کنید و در پایان (فصل بهار) به پیشواز آن بشتابید؛ زیرا سرما بر بدن‌ها همان تأثیر را می‌گذارد که بر درخت‌ها، اول آن سوزاننده و نابود کننده است، و پایان آن رویاننده و شکوفا کننده.» کلام امام درباره تأثیر طبیعت بر جسم و جان آدمی بسیار روشن است و همان سان که طبیعت بر جسم و بدن اثر گذار است، بر روح و روان بشر نیز اثر گذار است. ولی متأسفانه طبیعت و محیط زیست سالم در اثر طغیان و قدرت‌طلبی بشر، در جنگ‌ها دچار آسیب شده است. «محیط زیست یکی از اصلی‌ترین دغدغه‌های بشر و جهان مدرن در چند دهه گذشته تاکنون بوده است. بر همین مبنا، ایجاد و تحول حقوق و تکالیف مربوط به محیط مزبور - چه در حقوق داخلی و چه در حقوق بین‌الملل - از مسائل بسیار مهمی است که ذهن بسیاری از صاحب‌نظران، دولتمردان و انبوهی از سازمان‌های جهانی و معاهدات بین‌المللی را به خود معطوف و مشغول کرده است. البته محیط زیست - دست‌کم به معنای امروزی آن - در بسیاری از زبان‌ها یک اصطلاح نو و تازه است و سابقه کاربرد آن در زبان فرانسه، به قرن دوازدهم برمی‌گردد. این اصطلاح، از آغاز دهه ۱۹۹۰ م کاربرد گسترده پیدا کرده است. محیط زیست از گذشته‌های دور نیز مورد احترام تمدن‌ها و فرهنگ‌های پیشین بوده و از قداست خاصی برخوردار بوده است؛ برای نمونه بین ایرانیان، پرستش میترا یا خورشید، بین هندیان و مصریان، تقدیس رودخانه‌های گنگ و نیل و بین بابلیان، پرستش ستارگان رواج داشته و در کتاب‌هایی چون ریگ‌ودا کتاب مقدس هندوان، تورات و قانون حمورابی درباره حفظ منابع طبیعی و خود آلودگی محیط زیست مطالبی، وجود دارد. اقوام دیگر چون فنیقی‌ها، لیدی‌ها، هیتی‌ها، اقوام مایا و اینکا نیز به تقدیس پدیده‌های طبیعی پرداخته‌اند که نشانه‌ایده علاقه به طبیعت و حفظ محیط زیست از ادوار گذشته می‌باشد. با ظهور انقلاب صنعتی در قرن هجدهم، آسیب‌های زیست محیطی - به‌ویژه در جهان صنعتی غرب - شکل

بسیار ملموس‌تری یافت و پس از آن، در قرن بیستم خسارات زیست محیطی با قضایایی همچون «تریل اسمیلتر» در سال ۱۹۴۱م، «کانال کورفو» در ۱۹۴۹م «اختلاف دریاچه لانو» در ۱۹۵۹م، «اختلاف سدگات» در ۱۹۹۸م، «قضیه کاسموس» در سال ۱۹۹۸م در فضا، فاجعه کارخانه شیمیایی «بوپال هند» در سال ۱۹۸۴م، فاجعه «نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل» در ۲۹ آوریل ۱۹۸۹م و آلودگی‌های ناشی از حریق عمدی چاه‌های نفت کویت توسط عراق در جنگ دوم خلیج فارس، شکل عینی‌تر و بحرانی‌تری یافت و نشان داد که بشریت برای چیرگی بر این خطرات، نیازمند عزمی جهانی و برنامه‌ریزی دقیق و انجام اقدامات قاطع و فراگیر در سطوح محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی است؛ زیرا در غیر این صورت، حیات بشری دچار نابودی و انهدام روز افزون‌تری خواهد شد. امروزه تهدیدهای زیست محیطی، دامنه وسیعی را در برمی‌گیرد؛ از جمله: آب وهوا، میزان حرارت و گرم شدن دمای زمین، بالا آمدن سطح دریاها، حفظ گونه‌های مختلف، به ویژه نادر گونه‌های گیاهی و جانوری، فرسایش لایه اُزن، آثار فعالیت‌های صنعتی، تخریب جنگل‌ها، آلودگی آب‌ها، باران‌های اسیدی، آلودگی‌های صوتی، نظامی، هسته‌ای و مانند آن. از سویی برخی از این ضایعات زیست محیطی، خود نیز منشأ ضایعات گسترده‌تری شده‌اند؛ برای نمونه کارشناسان معتقدند قطع درختان جنگلی به صورت انبوه و انتشار پیاپی ضایعات صنعتی در فضا، سبب تغییرات بسیار نامطلوب در وضعیت آب و هوای جهانی و بالا آمدن سطح آب دریاها و به تبع آن زیر آب رفتن دشت‌های ساحلی و گسترش امواج گرمازا شده است؛ همچنان که سوخت‌های فسیلی و استفاده نامتناسب و گسترده از آن‌ها، سبب افزایش دی‌اکسید کربن زمین و ایجاد پدیده گازه‌های گلخانه‌ای شده است. وجود گازهای سمی منتشر شده از فعالیت‌های صنعتی، به اسیدی شدن باران‌ها انجامیده و آب‌های مصرفی و فضای حیاتی موجودات دریایی را مسموم کرده و سلامت انسان‌ها را به خطر انداخته است. امروزه، این اعتقاد وجود دارد که اگر چه موضوعات محیط زیستی، از جهت روابط بین‌الملل، پدیده‌های جدیدی نیست، با توجه به وخامت اوضاع آن، رهبران جهان به طور فزاینده‌ای مسائل محیط زیستی را از موضوعات حاشیه‌ای و جانبی، به دستور کار اصلی سیاسی خود منتقل کرده‌اند. هم‌چنان که همین رویه نیز درباره عملکرد سازمان‌های بین‌المللی و جهانی در نحوه برخورد پیشگیرانه از

آلودگی محیط زیست مشاهده می‌شود. تصویب و انعقاد ده‌ها معاهده و کنوانسیون زیست محیطی، بیان‌کننده چنین اهمیت روزافزونی است. باید خاطر نشان نمود که اصطلاح «محیط زیست» را می‌توان به یک منطقه یا تمام سیاره و حتی به فضای خارجی‌ای که آن را احاطه کرده است اطلاق کرد. یونسکو، برای محیط زیست، از اصطلاح «بیوسفر» یا لایه حیاتی نام برده که از تعاریف موسّع در این باره بوده و عبارت است از: «محیط زندگی بشر یا آن بخش از جهان که بنا به دانش کنونی بشر، همه حیات در آن استمرار دارد». در حقیقت، بیوسفر یا لایه حیاتی، همان لایه و قشرنازکی است که این کره خاکی را در میان گرفته و شامل زمین و هزار متر بالای آن و عمق زمین و اقیانوس‌ها است.^۱

بند اول: مفهوم جرایم بهداشتی

بهداشت در لغت به معنای نگاه داشتن تندرستی، حفظ صحت و وسیله‌های نگهداری سلامت آمده است.^۲ معنای اصطلاحی بهداشت نیز از معنای لغوی دور نیفتاده است چنانکه پاره‌ای از نویسندگان بهداشت را به معنای نگهداری و اعتلای سلامت، پیشگیری از بیماری و افزایش قدرت جسمی، روحی و اجتماعی افرادی که به علت بیماری ناتوان شده‌اند دانسته‌اند.^۳ در اساسنامه سازمان جهانی بهداشت، تندرستی این گونه تعریف شده است: «تندرستی یک حالت رفاه کامل جسمی، روانی و اجتماعی است و نه تنها نبود بیماری یا ناتوانی.^۴ با توجه به این تعریف بهداشت را به طور مختصر می‌توان به معنای تأمین، حفظ و ارتقاء تندرستی

^۱ قاسم علی عمرانی، (۱۳۸۰)، مواد زاید جامد، جلد اول، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی تهران. ص ۹۰

^۲ دهخدا. علی اکبر، لغت نامه، ج ۴، چاپ دوم: تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷، ص ۵۱۱۰.

^۳ صادقی حسن آبادی، علی، کلیات بهداشت عمومی، چاپ هشتم: شیراز، دانشگاه علوم پزشکی، ۱۳۷۵،

ص ۳۹

^۴ مجموعه کامل قوانین و مقررات بهداشتی، درمانی و آموزشی، غلامرضا آجرلو، چاپ اول: تهران، حیان،

۱۳۷۶، ص ۳۸۰.

دانست. در قوانین و مقررات تجاری تعریف صریحی از بهداشت به چشم نمی خورد تنها در آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۷۱/۴/۲۴ هیأت وزیران این تعریف برای بهداشت محیط ارائه شده است. «بهداشت محیط عبارت است از کنترل عواملی از محیط زندگی که به گونه ای روی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی انسان تأثیر می گذارند.» بند دوم از ماده یک « قانون تشکیلات و وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی» نیز به برخی از ابعاد بهداشت اشاره کرده است.

ماده ۱- وظایف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی عبارتند از: تأمین بهداشت عمومی و ارتقاء سطح آن از طریق اجرای برنامه های بهداشتی مخصوصاً در زمینه بهداشت محیط و کنترل و نظارت بهداشتی بر سموم و مواد شیمیایی مبارزه با بیماری ها، بهداشت خانواده و مدارس، آموزش بهداشت عمومی، بهداشت کار و شاغلین با تأکید بر اولویت مراقبت های بهداشتی اولیه به ویژه بهداشت مادران و کودکان با همکاری و هماهنگی دستگاه های ذیربط.^۲ با توجه به این تعریف بهداشت را در معنای وسیع خود به معنای کنترل کلیه عواملی می دانیم که تندرستی انسان را در ابعاد جسمی و روانی و اجتماعی مورد تهدید قرار می دهند. این عوامل ممکن است مربوط به محیط زندگی انسان یا مربوط به زندگی فردی وی باشد و یا به تهیه و تولید و توزیع مواد خوردنی، آشامیدنی، آرایشی و بهداشتی ارتباط داشته باشد و بر اساس این تعریف، منظور از جرایم بهداشتی کلیه جرایمی است که در روند کنترل این عوامل ایجاد اختلال می نماید، به عبارت دیگر بهداشت فردی یا عمومی را در جامعه مورد تهدید قرار می دهد.

^۱ اصفهانی، محمد مهدی، «بازنگری در مفاهیم سلامت، بیماری، بهداشت، درمان و شفا با الهام از معارف اسلامی»، مجموعه مقالات سمینار دیدگاه های اسلام در پزشکی، چاپ اول: دبیرخانه دائمی سمینار، ۱۳۷۱، ص ۱۱۲.

^۲ مجموعه کامل قوانین و مقررات بهداشتی، درمانی و آموزشی، غلامرضا آجرلو، پیشین، ص ۲۶۷.

بخش سوم: تاریخچه ی تهدید علیه بهداشت عمومی

در این بخش تاریخچه ی تهدید علیه بهداشت عمومی در دوران اسلام و همچنین سابقه قانون گذاری آن بحث می شود.

بند اول : تهدید علیه بهداشت عمومی در دوران اسلامی

انسان به عنوان اشرف مخلوقات و جانشین خداوند بر روی زمین، حق دارد از نعمتهای الهی استفاده کند؛ اما این استفاده نباید آنچنان باشد که حق دیگران در بهره‌برداری از این نعمت الهی در خطر قرار گیرد. به عبارت دیگر، انسان همان‌گونه که حق استفاده و بهره‌مندی از محیط زیست سالم را دارد، مسؤولیت درست استفاده کردن از آن را نیز بر عهده دارد. با نگاهی به وضعیت فعلی محیط زیست، در می‌یابیم که انسانها در بهره‌برداری از طبیعت و محیط زیست به مسؤولیت خود در حفظ و حراست از آن به درستی عمل نکرده‌اند. شاهد این سخن، بحران عظیمی است که محیط زیست دچار آن شده است. تخریب و نابودی روز افزون جنگلها و مراتع، نابودی گونه‌های نادر گیاهی و جانوری، آلودگی آب، خاک و هوا، استفاده از سلاحهای هسته‌ای و شیمیایی، ورود مواد نفتی و آلاینده‌های دیگر مانند: فاضلاب کارخانه‌ها و مجتمعهای صنعتی به رودخانه‌ها و دریاها، آسیب دیدن لایه ازن، بارانهای اسیدی، مصرف روز افزون سوخته‌های فسیلی، استفاده بی‌رویه از سموم دفع آفات نباتی و ده‌ها عامل آلوده‌کننده دیگر که نام بردن از آنها فقط بر تلخ‌کامی و ناراحتی انسان می‌افزاید گویای این واقعیت مهم است که بشر در داد و ستد خود با محیط زیست، راه خطرناک و مهلکی را در پیش گرفته که نتیجه آن چیزی جز به خطر افتادن سلامت و حیات انسان و دیگر موجودات نخواهد بود. اندکی تأمل و تفکر در آمارهایی که همه روزه در مورد وضعیت محیط زیست بیان می‌شود، کافی است تا انسان خود را بر لب پرتگاهی احساس کند که ساخته و پرداخته خود اوست. اسلام به عنوان دینی جهان‌شمول و جامع‌نگر، مدعی است که پاسخگوی نیازهای متغیر انسان در هر عصری است و برای کلیه روابط و شؤون او، دارای قوانین و مقرراتی است. البته این بدان معنا نیست که برای هر موضوع با عنوان خاص و متداول | 9 امروزی آن، حکم خاصی را مقرر داشته باشد؛ بلکه کلیات، اصول و قواعدی در اسلام وجود

دارد، که می‌توان حکم هر موضوع را از آن به دست آورد. یکی از همین موضوعات محیط زیست است. محیط زیست با مفهوم رایج و متداول آن در عصر حاضر، بحثی کاملاً نو و تازه است که نه در اسلام و نه در هیچ مکتب دیگری سابقه نداشته است؛ اما می‌توان قواعد و مقررات مورد نیاز آن را از متون دینی استخراج کرد؛ به طوری که می‌توان یک مکتب زیست محیطی جامع را ارائه کرد.^۱

بند دوم: نظارت بر جرایم تهدید علیه بهداشت عمومی در اوایل اسلام

«در زمان پیامبر گرامی اسلام (ص)، آن حضرت شخصاً نسبت به عرضه و فروش مواد غذایی نظارت می‌کردند و این مسأله در زمان خلفا نیز ادامه یافت و به مرور زمان، تشکیلات متمرکزی به نام «حسبه» برای جلوگیری از تخلفات در زمینه های مختلف تشکیل شد. در مورد تاریخ پیدایش تشکیلات حسبه اختلاف نظر وجود دارد. اما بسیاری از تاریخ‌دانان پیدایش حسبه به عنوان یک نهاد حکومتی منظم و معین را، به اوایل دوران خلفای عباسی نسبت می‌دهند.»^۲ وظیفه سازمان حسبه در اعصار خلافت اسلامی امر به معروف و نهی از منکر در مراتب مختلف و به مفهوم وسیع آنها (که شامل مکروهات و مستحبات شرعی و عرفی می‌شد) بود. حسبه در سال های خلافت اسلامی از تشکیلات اداری ساده و بسیطی برخوردار بود و زیرنظر و اشراف شخص خلیفه اداره می‌شد و چه بسا شخص خلیفه یا امام تصدی اکثر وظایف آنرا به عهده می‌گرفت.^۳ نویسنده کتاب «الاحکام السلطانیه» در تعریف حسبه می‌نویسد:

۱- ابوالقاسم گرگی، اسلام و محیط زیست، مجله نور علم، ش ۴، خرداد ۱۳۶۳، ص ۱۱۵.

۲- صرامی، سیف الله، حسبه یک نهاد حکومتی، چاپ اول: قم مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، ص ۴۴.

۳- منتظری، حسینعلی، دراسات فی ولایة الفقیه، ج ۲، چاپ دوم: قم، المركز العالمی للدراسات الاسلامیه،

«حسبه عبارت است از امر به معروف و نهي از منکر وقتی که انجام کارهای نیک و پسندیده در جامعه به دست فراموشی سپرده شود و نهی از منکر وقتی که ارتکاب کارهای بد در اجتماع شیوع یابد.»^۱ و «محتسب به شخصی گفته می‌شد که شخص امام و یا نایب او را برای نظارت در احوال مردم و کشف امور و مصالح عمومی آنان از قبیل معاملات و خرید و فروش و غذا و لباس و آب و مسکن آنان و امور مربوط به راه‌ها از جهت امنیت و غیره تعیین و نصب کرده باشد.»^۲ بررسی تاریخ صدر اسلام نشان می‌دهد که پیامبر اسلام (ص) شخصاً امور حسبه را به عهده داشتند و وظایف محتسب را انجام می‌دادند که به عنوان نمونه به ذکر چند روایت بسنده می‌کنیم:

«از امام محمد باقر (ع) نقل شده است که روزی رسول خدا (ص) در بازار مدینه گندمی را دید به فروشنده آن فرمود: تو خائن و متقلب بر مسلمانان هستی.»^۳ در روایت دیگری نقل شده است که حضرت به گندم فروشی برخورد، که گندم‌هایی را برای فروش عرضه کرده است. چون دست خود را در گندم‌ها فرو برد ملاحظه کرد که گندم‌های زیرین خیس و مرطوب است، پس خطاب به آن مرد فرمود: هر کس تقلب کند از ما نیست.»^۴

بند سوم: مجازات‌های تهدید علیه بهداشت عمومی

بخشی از مقررات جزایی حقوق آب عمدتاً به مباحث آلودگی آبها تعلق دارد هر چند این قوانین یک روند واحد را طی نکرده و در خصوص میزان مجازات‌ها روال متفاوتی دارند ولی وجود آنها فی نفسه حائز اهمیت است. از طرفی اشکال عمده‌ای که می‌توان به روش قانونگذاری در این بخش اشاره کرد پراکندگی تدوین این مقررات است. متأسفانه قانونگذار در جاهای مختلف با اتخاذ روشهای متفاوت به وضع قوانین جزایی آلودگی آب پرداخته

^۱ ماوردی، ابن الحسن علی بن محمد، الاحکام السلطانیة، قم، مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ص ۲۸۴.

^۲ ابن اخوه، محمد بن محمد، معالم القرية فی احکام الحسبه، مطبعة دارالفنون، ۱۹۳۷، ص ۱۸۴.

^۳ بحر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۲، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، بی تا، ص ۳۱۷.

^۴ ابی داود، سلیمان، سنن، ج ۲، بیروت، دارالجلیل، بی تا، ص ۲۴۴.

است. و حتی در جاهایی که به ممنوعیت آلوده کردن آب اشاره کرده از وضع مجازات خودداری نموده، بدین جهت قواعد مختلف جزایی که در قوانین و پراکنده می باشند ذکر می گردند:

قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در قوانین خاص مقرراتی در خصوص آلودگی آب حسب مورد وضع می گشت، ولی در تدوین مقررات جزایی پس از پیروزی انقلاب و در سالهای اخیر با جامع نگری بیشتری قواعد مربوط به آلودگی آب در قوانین مجازات اسلامی تدوین شد لذا در دو بخش قوانین ایران بررسی می گردد. قوانینی که قبل از پیروزی انقلاب تصویب شده اند عبارتند از: قانون صید و شکار مصوب ۱۳۴۶

ماده ۱۲ قانون مذکور اشعار میدارد: « کسانی که مرتکب اعمال زیر گردیدند به حبس تأدیبی از یکماه تا سه ماه و یا به جزای نقدی از پنج هزار ریال تا بیست هزار ریال محکوم می شوند. آلوده نمودن آب رودخانه ها، دریاچه ها، قنوات و برکه های و مردابها به موادی که موجبات از بین رفتن آبزیان را فراهم آورند. در صورت تکرار جرائم پیش بینی شده در ماده ۱۲ به اشد مجازات محکوم خواهد شد. و در مورد جرائم مذکور در این قانون هر گاه عمل ارتكابی طبق سایر قوانین مستلزم مجازات شدیدتری باشد مرتکب به مجازات اشد محکوم خواهد شد. »^۱

قانون حفاظت دریا و رودخانه های مرزی از آلودگی با مواد نفتی مصوب ۱۳۵۴/۱۱/۱۴

« طبق ماده ۲ قانون مرقوم « آلوده کردن رودخانه های مرزی و آبهای داخلی و دریای سرزمینی ایران به نفت یا هر نوع مخلوط نفتی خواه توسط کشتی ها و خواه توسط سکوها یا حفاری یا جزایر مصنوعی (اعم از ثابت یا شناور) و خواه توسط لوله ها و تأسیسات و مخازن نفتی واقع در خشکی یا دریا باشد ممنوع است و مرتکب به حبس جنحه ای از شش ماه تا دو سال یا پرداخت جزای نقدی از یک میلیون ریال تا ده میلیون ریال یا به هر دو مجازات محکوم می گردد. در صورتی که آلودگی بواسطه بی مبالاتی یا بی احتیاطی واقع شود.

مجازات مرتکب حداقل جزای نقدی مذکور است. نیروی دریایی یا ژاندارمری بر حسب مورد به منظور جلب و دستگیری مرتکب و تنظیم صورتمجلس تشخیص میزان آلودگی در صورتی که وسیله آلوده کننده نفتکش باشد آنرا متوقف و در مورد منابع آلوده کننده از ادامه عملیات آنها جلوگیری می کنند.^۱

قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷

طبق ماده ۶۰ قانون مرقوم و مخصوصاً بند ۵ آن «هرکس عمداً آب رودخانه و انهار عمومی را جویبارها و مخازن و منابع و قنوت و چاهها را با اضافه کردن مواد خارجی به نحو مندرج در ماده ۵۶ این قانون آلوده کند در مواردی که منبع آب به عنوان منبع آب آشامیدنی به کار می رود و مرتکب به موجب سایر قوانین مربوطه نیز مورد تعقیب کیفری قرار خواهد گرفت و به دو هزار تا پنج هزار ریال یا از دو ماه تا شش ماه حبس تأدیبی یا هر دو مجازات بر حسب مورد محکوم خواهد شد.»^۲ علیرغم اهمیت آلودگی آبها و ضرورت توجه به این مهم متأسفانه در قوانین پس از پیروزی انقلاب اسلامی که به طور خاص برای بحث آب وضع شده تعیین مجازاتی نگردیده ولی با اشاره به این قوانین که بطور عام آلودگی را ممنوع دانسته میزان مجازاتی که در قانون مجازات اسلامی ذکر شده توضیح داده خواهد شد.

قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۱۳۶۱/۱۲/۲۲

در این قانون در ماده ۴۶ صرفاً به ممنوعیت آلودگی آب اشاره شده است و در ماده ۴۵ که به مبحث جرائم و مجازاتها اختصاص یافته مجازاتی برای آلودگی آب مشخص نشده است.^۳

قانون مناطق دریای جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۲/۱/۳۱

^۱ دفتر حقوقی وزارت نیرو، مجموعه قوانین صنعت آب و برق، انتشارات وزارت نیرو، تهران ۱۳۷۳ صفحه

^۲ همان منبع، صفحات ۹۱ و ۲۳۴

^۳ دفتر حقوقی وزارت نیرو، مجموعه قوانین صنعت آب و برق، انتشارات وزارت نیرو، تهران ۱۳۷۳ صفحات

در این قانون در ماده ۶ اشاره ای کلی به آن دارد که «ایجاد هر گونه آلودگی محیط زیست دریایی برخلاف مقررات جمهوری اسلامی ایران جرم محسوب و مستوجب عقوبت جزایی و مسئولیت مدنی خواهد بود».

آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱/۴/۲۴

در این آیین نامه نیز به منظور جلوگیری از روند رو به رشد آلودگی منابع آبهای سطحی و زیرزمینی اعم از چاهها، رودخانه ها، قنات، چشمه و آب مصرفی شهرها و روستاها کمیته ای به نام حفاظت از منابع آب آشامیدنی زیر نظر استاندارد تشکیل خواهد شد. تا موارد نقص بهداشت و رفع آلودگی را رسیدگی نمایند.^۱

نتیجه گیری

در دین مبین اسلام در کنار دستورات عبادی و فقهی، در زمینه بهداشت و نظافت نیز تعلیمات فراوانی به چشم می خورد علاوه بر تأکید دین اسلام بر رعایت نظافت و بهداشت، پیشوایان معصوم نیز با کردار و رفتار خود عملاً مشوق این صفات حسنه بودند. نکته قابل توجه در این زمینه آن است که دستورات بهداشتی و نیز تعلیمات دین اسلام در مورد درمان بیماران و پیشگیری از بیماری ها غالباً جنبه اخلاقی دارد و به صورت آداب و اخلاق اجتماعی یا فردی در کتاب های اخلاق ذکر شده است. به عبارت دیگر جرایم بهداشتی، درمانی و دارویی در حقوق جزای اسلامی به تصریح بیان نشده و مجازات مشخصی نیز برای آن تعیین نشده است. بر همین اساس امروزه نیز این جرایم در شمار جرایم تعزیری قلمداد می شود. با وجود این، به دلیل اهمیت مسأله بهداشت و سلامت جامعه و نیز امر درمان و مداوای بیماران، نظارت بر این امور از صدر اسلام مورد توجه خلفا و زمامداران اسلامی قرار گرفت. بررسی سابقه قانون گذاری در خصوص مسائل زیست محیطی در کشورها حاکی از آن می باشد که اولین قوانین و مقررات مرتبط مانند مواد ۱۷۹ و ۱۸۹ قانون مدنی مصوب ۱۳۰۷/۲/۱۸ (قانون شکار) (مصوب

^۱ دفتر حقوقی وزارت نیرو، مجموعه قوانین صنعت آب و برق، انتشارات وزارت نیرو، تهران ۱۳۷۳ صفحات

۱۳۳۵/۱۲/۴) و قانون شکار و صید (مصوب ۱۳۴۶/۳/۱۶) صرفاً در ارتباط با محیط زیست طبیعی بوده و اولین قانون جامع که بطور نسبی در خصوص کلیه ابعاد محیط زیست که تغییرات ساختار تشکیلات سازمان حفاظت محیط زیست را نیز در پی داشت به تصویب رسید قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در مورخ ۱۳۵۳/۳/۲۸ می باشد خودداری نمایند. قوانین و مقررات متعدد و پراکنده‌ای در خصوص جرایم تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست وجود دارد و ماده عام آن ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی است. جرایم تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست اصولاً ناشی از فعل و رفتار مثبت مجرمانه هستند و تنها در موارد اندکی ناشی از ترک فعل می‌باشند. جرایم تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست عمدتاً در گروه جرایم عمدی قرار دارند و وقوع آنها به صورت غیر عمدی (شبه عمد و خطا) به ندرت مطرح خواهد بود. جرایم تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست در اغلب موارد، عمدی مطلق و در موارد اندکی عمدی مقید است. دادگاه می تواند مجرمی که جرم تهدید علیه بهداشت عمومی را مرتکب شده است صدور حکم را تعویق کند. زیرا مجازات ماده ۶۸۸ قانون مجازات از نوع درجه ۶ می باشد و ماده ۴۰ قانون مجازات اسلامی با بیان عبارت « در جرایم موجب تعزیر درجه شش تا هشت دادگاه می تواند ... صدور حکم را به مدت شش ماه تا دو سال به تعویق اندازد. » ما را به این رهنمون می سازد که قاعده تعویق صدور حکم را در ماده ۶۸۸ قانون مجازات نیز می توان اجرا کرد. در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی عبارت « از قبیل » نشان دهنده این می باشد که مصادیق مذکور در این ماده تمثیلی است و شامل اعمالی نظیر ریختن زباله در بیابان، آلودگی صوتی، آلودگی جنگل ها، کوه ها، مراتع، یخچال ها و تمامی منابع طبیعی می باشد. لذا سعی کردیم در این جا به بررسی مصادیق دیگری از آلودگی بهداشت محیط زیست بپردازیم. تبصره یک این ماده بیان می دارد: تشکیل اینکه اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می شود و نیز غیر مجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت و محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود.

منابع و مأخذ

الف: کتب

احمد لواسانی، کنفرانس بین‌المللی محیط زیست در ریو، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، تهران، ۱۳۷۲

اردشیر امیر ارجمند، حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین‌المللی، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۱۵، تابستان ۱۳۷۴

اردبیلی، محمدعلی؛ حقوق جزای عمومی، نشر میزان، تهران، چاپ هشتم، ۱۳۸۴
اردبیلی، محمد علی: حقوق جزای عمومی، ج ۲، چاپ اول: تهران، میزان، ۱۳۷۷
اصفهانی، محمد مهدی، «بازنگری در مفاهیم سلامت، بیماری، بهداشت، درمان و شفا با الهام از معارف اسلامی»، مجموعه مقالات سمینار

ابوالقاسم گرجی، اسلام و محیط زیست، مجله نور علم، ش ۴، خرداد ۱۳۶۳
تقی زاده انصاری، مصطفی، حقوق کیفری محیط زیست، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶
رکنی، نوردهر، اصول بهداشت مواد غذایی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۶

امام خمینی، طلب و اراده، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۲
قاسم علی عمرانی، مواد زاید جامد، جلد اول، مرکز انتشارات علمی دانشگاه آزاد اسلامی تهران ۱۳۸۰

دهخدا. علی اکبر، لغت نامه، ج ۴، چاپ دوم: تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷
صادقی حسن آبادی، علی، کلیات بهداشت عمومی، چاپ هشتم: شیراز، دانشگاه علوم پزشکی، ۱۳۷۵

مجموعه کامل قوانین ومقررات بهداشتی،درمانی وآموزشی،غلامرضا آجرلو، چاپ اول: تهران، حیان، ۱۳۷۶

دیدگاه های اسلام در پزشکی: دبیرخانه دائمی سمینار، چاپ اول ۱۳۷۱

صرامی، سیف الله، حسبیه یک نهاد حکومتی، قم مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول ۱۳۷۷

ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، دار الکتب الاسلامیه، تهران، ج ۱۱، ۱۳۷۹

مرتضی مطهری، مقدمه‌ای بر جهان بینی اسلامی، ج ۳، صدرا، تهران، ۱۳۷۳

محمد جواد باهنر، انسان و خودسازی، به نقل از: صادق اصغری لقمجانی؛ مبانی حفاظت از محیط زیست در اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی و سازمان حفاظت محیط زیست، تهران، ۱۳۷۸

شامیاتی، هوشنگ، حقوق جزای عمومی، ج ۲، چاپ سوم: تهران، ویستار، ۱۳۷۲

گلدوزیان، ایرج، بایسته های حقوق جزای عمومی، چاپ اول، تهران، میزان، ۱۳۷۷

- عمید، حسن؛ فرهنگ فارسی عمید، انتشارات امیر کبیر، تهران

- ولیدی، محمد صالح؛ بایسته های حقوق جزای عمومی، تهران، جنگل، ۱۳۸۸

- خالقی، علی، آئین دادرسی کیفری، نشر شهر دانش، چاپ چهارم (۱۳۹۰)

ب: مقالات و نشریات

^۱ - شریفی خضارتی، امیر: مقاله «جرم مشهود در نظام حقوقی برخی کشورهای جهان»،

فصلنامه حقوقی دادگستر، سال پنجم، شماره ۳۲،

محمد ربانی، بهره گیری شایسته از محیط زیست با الهام از تعالیم اسلام، مجموعه مقالات

همایش اسلام و محیط زیست، سازمان حفاظت محیط زیست، تهران، ۱۳۷۸

مرکز آموزش علمی-کاربردی
سازمان بهداری شهرداری های
ایران

بنیاد علمی قانون یار برگزار می کند

با همکاری و حمایت معنوی
مرکز آموزش علمی-کاربردی سازمان همیاری شهرداری های استان اصفهان

همایش ملی

علمی- پژوهشی فقه و حقوق اسلامی

دکتر بهنام اسدی

مسئول برگزاری

ارکان کلیدی همایش

دبیر اجرایی همایش:
دکتر امین امیریان فارسانی
رئیس هیات داوران:
دکتر سعید سامانی مجد
رئیس شورای سیاست گذاری:
دکتر سعید خردمندی

محور های همایش:

پذیرش مقاله در تمامی زمینه های علوم تربیتی و روان شناسی (تمامی گرایش ها)، برنامه ریزی درسی
علوم مشاوره، فلسفه تعلیم و تربیت، آموزش و پرورش، آموزش الکترونیک، برنامه ریزی آموزش عالی
علوم اجتماعی، فرهنگ، هنر (تمام گرایش ها)، ارتباطات اسلامی و سایر موضوعات مرتبط با علوم انسانی

۱۵ بهمن ماه ۱۳۹۸

اصفهان سالن اجلاس دانشگاه

جهت چاپ مقالات خود در دیگر همایش های قانون یار
کافیست فایل word مقاله خود را به همراه
شماره تماس به آدرس ایمیل زیر ارسال نمایید

phdsara@yahoo.com

ارسال مقاله در واتس آپ یا تلگرام به شماره

09100636002

همایش های علمی و پژوهشی، هر ساله در دو نوبت برگزار می شود

پایگاه های نمایه کننده مقالات همایش

Sponsored and Indexed by
CIVILICA
We Respect the Science

T
PBIN.com
Sponsored And Indexed

همایش های ایران
Symposia

CONF
PAPER

مجلس شورای اسلامی
Conferences

مجلس شورای اسلامی
Conferences

www.olomensani.IR

دبیر خانه همایش: تهران، میدان انقلاب، خ مشیری جاوید، کوچه مینا، پلاک ۲۹، طبقه سوم
واحد مشاوره ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹ - ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۲۶ واحد صدور مدرک ۰۲۱۴۴۴۴۱۷۶۴

همایش علمی پژوهشی فقه و حقوق اسلامی، موسسه قانون یار، مرکز علمی کاربردی سازمان همیاری شهرداری اصفهان، بهمن ۱۳۹۸